

თინათინ ბიგანიშვილი

Tinatin Biganishili

შოთა მესხიას ზუგდიდის სახელმწიფო სასწავლო უნივერსიტეტი

საზოგადოებრივ მეცნიერებათა და ჯანდაცვის ფაკულტეტი

Shota Meskhia Zugdidi State Teaching University

Faculty of Social Sciences and Health

ახალი ქართული მწერლობის სათავეებთან

(სულხან-საბა ორბელიანის ნაწარმოების

„მოგზაურობა ევროპაში“ მიხედვით)

At the Beginning of New Georgian Literature

(According to Sulkhan-Saba Orbeliani's "Journey to Europe")

Sulkhan-Saba Orbeliani's "Journey to Europe" is one of the first non-fiction novels of Georgian literature. The issue of text genre is not a controversial issue. According to Georgian scientists, Sulkhan-Saba Orbeliani's "Journey to Europe" is a perfect example of the documentary, as well as it is an example of memoirs.

The non-fiction novel is a literary genre which, to be more precise, depicts real historical figures and actual events woven together with fictitious conversations and uses the storytelling techniques of fiction. The non-fiction novel is an otherwise loosely defined and flexible genre.

Georgian literature has its own way of development and to this testifies its genetic relation with European literature what is challenging for typological research.

From a narratological point of view and influence of contemporary critical discourse on the development of scientific theories it is quite possible to talk about a new reading of Sulkhan-Saba Orbeliani's "Journey to Europe" (M. Kharbedia).

Numerous researchers of Georgian literature have noted that Sulkhan-Saba Orbeliani's "Journey to Europe" belongs to the documentary as well as it belongs to other genres. These researchers are: A. Baramidze, A. Gatsrelia, M. Kharbedia, L. Menabde and others. In this scientific article I tried to

introduce their positions and to prove that Sulkhan-Saba Orbeliani's "Journey to Europe" belongs to the documentary as well as it belongs to the fiction too.

Sulkhan-Saba Orbeliani's "Journey to Europe" includes many examples of appeal. The author addresses contemporaries and readers. According to this Sulkhan-Saba Orbeliani's "Journey to Europe" can be called an epistolary novel.

Epistolary novels can be categorized based on the number of people whose letters are included. This gives three types of epistolary novels: monologic – giving the letters of only one character. As it is known, many researchers, for example, Giorgi Leonidze, think that addressee of Sulkhan-Saba Orbeliani's papers/memoirs was Vakhtang the VI; Dialogic – giving the letters of two characters and polylogic – with three or more letter-writing characters.

As I mentioned, Sulkhan-Saba Orbeliani's "Journey to Europe" includes many examples of appeals. Sulkhan-Saba Orbeliani did not have only one addressee, for example, Vakhtang the VI, but many recipients. They were his contemporary readers and they are future generations of readers. This is one of the reasons why Sulkhan-Saba Orbeliani's "Journey to Europe" can be called an epistolary novel.

It should be specially noted, that according to the conception of numerous researchers of Georgian literature, Sulkhan-Saba Orbeliani wrote "The Wisdom of Lie" after his journey to Europe. The origin of Georgian fiction novel is connected with Sulkhan-Saba Orbeliani's texts. Also it is connected with the second part of his biography. It is obvious, that Sulkhan-Saba Orbeliani's fiction novel was based on his European experience. The influence of European culture and literature was the main reason for writing the first examples of Georgian fiction and non-fiction novels, such as "Journey to Europe" and "The Wisdom of Lie".

On the other hand, Sulkhan-Saba Orbeliani's fiction and non-fiction novels were the foundation of development of Georgian fictional literature, particularly, they were the foundation of Georgian fiction and non-fiction novel genre.

საკვანძო სიტყვები: სულხან-საბა ორბელიანი, რომანი, განმანათლებლობა, მხატვრული ლიტერატურა, ჟანრი.

Key words: Sulkhan-Saba Orbeliani, novel, Enlightenment, fiction, genre.

როგორც თანამედროვე სამეცნიერო კვლევები ცხადყოფს, ქართული მწერლობა ევროპული ლიტერატურის პარალელურად განვითარდა. ჟანრის თეორიის მიხედვით, ნებისმიერი ლიტერატურული ჟანრის განვითარება დიაქრონულ ჭრილში ხდება. აქედან გამომდინარე, ეპოსის პარალელურად რომანის წარმოშობამ და განვითარებამ ლიტერატურის ისტორიაში ძირეული გარდატეხა მოახდინა, რამაც ევროპული მწერლობის გავლენით თითქმის ყველა ქვეყნის ლიტერატურაში პოვა ასახვა.

რომანი, როგორც მხატვრული პროზის ერთ-ერთი ჟანრი, ფაქტობრივად, რამდენიმე ჟანრის დაშლისა და კვლავ შერწყმის, შეერთების, სინთეზის შედეგია. რომანში თანაბრადაა წარმოდგენილი ორი ლიტერატურული გვარი – დრამა და ეპოსი. ბუნებრივია, ამ შემთხვევაში, დრამა წარმოდგენილია იმანენტური ფორმითა და ფუნქციით. რომანი, როგორც ეპიკური ჟანრის ერთ-ერთი სახეობა, დრამისა და ეპოსის დიაქრონულ ჭრილში განვითარების შედეგად წარმოიქმნა. დროთა განმავლობაში რომანი მხატვრული ლიტერატურის ხერხემლად იქცა და ამა თუ იმ ეროვნული ლიტერატურის განვითარების, გაფართოების, მასშტაბურობის მიზეზი გახდა, იმის მიუხედავად, რომ დრამა ყოველ ეპოქაში, შუა საუკუნეების გარდა, დომინანტურია და ეპოსის ალტერნატივას წარმოადგენს.

XIII-XV საუკუნეების ქართულ ლიტერატურას დაცემის ხანის მწერლობა ეწოდება. კ. კეკელიძე წერს: „ეს არის პერიოდი სასულიერო მწერლობის დაკნინებისა და დაცემისა. თუ ამ მწერლობის წინაპერიოდი იყო მისი ზრდა-განვითარების კლასიკური ხანა, ეს მესამე პერიოდი შეიქნა „კლასიკური“ ხანა მისი დაქვეითებისა“ (კეკელიძე 1960, გვ. 65).

ქართული მწერლობის ევროპული ლიტერატურის წიაღში დაბრუნების საქმეში უდიდესი წვლილი სულხან-საბა ორბელიანმა შეიტანა. ამ მხრივ განსაკუთრებული როლი შეასრულა მისმა ენციკლოპედისტურ-განმანათლებლურმა მოღვაწეობამ და მისმა მცდელობამ, შეექმნა ეპიკური ჟანრის ერთ-ერთი პირველი ქართული პროზაული ნაწარმოები – „სიბრძნე სიცრუისა“, რომელიც, „დეკამერონის“ ანალოგიით, რომანის პირველ ფორმას წარმოადგენს. იგივე შეიძლება ითქვას სულხან-საბას ტექსტზე „მოგზაურობა ევროპაში“, რომელიც ისევე როგორც „სიბრძნე სიცრუისა“, ქართული ბელეტრისტიკის ერთ-

ერთი პირველი ნიმუშია. აღნიშნული ნაწარმოები ავტორის სამოგზაურო ჩანაწერებს წარმოადგენს, ხოლო „მოგზაურობა“ ამ ტექსტს პროფ. ლევან მენაბდის ინიციატივით ეწოდა, რაც მოგვიანებით გაიზიარეს სამეცნიერო და სალიტერატურულ წრეებში.

მაშასადამე, „მოგზაურობა ევროპაში“ ქართული ბელეტრისტიკის ერთ-ერთი საფუძველია, ისევე, როგორც „სიბრძნე სიცრუისა“, რასაც დიდტანიანი პროზაული ტექსტის შექმნის მცდელობათა მთელი რიგი მოჰყვა, მაგალითად: იოანე ბატონიშვილის „კალმასობა“, გრიგოლ ორბელიანის „მოგზაურობა ჩემი ტფილისიდან პეტერბურლამდის“, ტიმოთე გაბაშვილის „მიმოსვლა“ და სხვ. აღნიშნული ტექსტები დიდტანიანი პროზაული ნაწარმოების შექმნის მცდელობას წარმოადგენს, იმის მიუხედავად, რომ ორი მათგანი დოკუმენტური ჟანრის, ე.წ. „მოგზაურობათა ჟანრის“ ნაწარმოებად ითვლება, ხოლო ერთიც – „კალმასობა“, იგივე „ხუმარსწავლა“ სამოგზაურო ჟანრის, საგანმანათლებლო-ენციკლოპედიური ხასიათის თხზულებაა. ნებისმიერ შემთხვევაში, აშკარაა ქართველი მწერლების სურვილი, ფეხი აუწყონ ევროპაში მიმდინარე ლიტერატურულ პროცესებს და ე.წ. აღორძინების ხანის შემდეგ ქართულ ლიტერატურაში შექმნან დიდტანიანი პროზაული ტექსტის პირველფორმა. ამგვარი ტექსტების ავტორებს შორის ყველაზე დიდი წარმატება სულხან-საბა ორბელიანს ხვდა წილად.

წინამდებარე სტატიაში განხილულია სულხან-საბას შემოქმედების ერთი მნიშვნელოვანი ასპექტი. მან ქართულ ლიტერატურაში ასახა ევროპაში მიმდინარე პროგრესული ლიტერატურული პროცესები, განსაკუთრებით კი ბელეტრისტიკის განვითარება, კერძოდ, რომანის ჟანრისა და რომანის ქვეჟანრების წარმოქმნა-განვითარება.

ნაწარმოები „მოგზაურობა ევროპაში“ დოკუმენტური ჟანრის პროზას განეკუთვნება, კერძოდ, „მოგზაურობათა-მიმოსვლათა“ ჟანრის პროზას, თუმცა, ამის მიუხედავად, ტექსტი პათოსითა და სტილით, მასში წარმოჩენილი რომანტიზებული-ესთეტიზებული სამყაროს მიხედვით, მხატვრულ პროზას არ ჩამოუვარდება. ამიტომაც არის ის ქართული ბელეტრისტიკის ერთ-ერთ პირველ ნიმუშად მიჩნეული. შესაბამისად, თუკი გავითვალისწინებთ მალხაზ ხარბედიას „ახლებურად წაკითხვის“ პრინციპს (2009, გვ. 33) და, ამავედროულად,

მხედველობაში გვექნება ივანე ამირხანაშვილის „ბელეტრიზებული ამბის“ პრინციპი (2016, გვ. 14), ასეთ შემთხვევაში შესაძლებელი გახდება აღნიშნული ნაწარმოების ბევრად ფართო მნიშვნელობით განხილვა.

სულხან-საბას ტექსტის „მოგზაურობა ევროპაში“ ჟანრის საკითხზე მეცნიერები, არსებითად, შეთანხმებული არიან. აკაკი გაწერელია ყურადღებას ამახვილებს ერთ საკმაოდ მნიშვნელოვან საკითხზე. მართალია, სულხან-საბას ტექსტი „მოგზაურობა ევროპაში“ მხატვრული ლიტერატურას არ განეკუთვნება, მაგრამ ყველა ნიშან-თვისებით ის მხატვრული ლიტერატურის ძეგლების გვერდით დგას. სწორედ ეს არის მიზეზი იმისა, რომ აკაკი გაწერელია, როგორც ღვაწლმოსილი მეცნიერი, საჭიროდ მიიჩნევს, არ დასჯერდეს მხოლოდ „მოხილვათა“ ჟანრის დეფინიციას და მოიშველიოს ისეთი კატეგორიები, როგორებიცაა, მისივე თქმით, ე.წ. „უსიუჟეტო ლიტერატურა“, „დაკვირვებისა და ნახულის ფიქსაციის თავისებური ფორმა“, რაც იმას ნიშნავს, რომ მალხაზ ხარბედიას „ახლებურად წაკითხვის“ პრინციპი, ისევე როგორც ივანე ამირხანაშვილის „ბელეტრიზებული ამბის“ პრინციპი, სულხან-საბას აღნიშნული ტექსტის შემსწავლელი სხვა მეცნიერების პოზიციებშიც იკვეთება.

ა. გაწერელია წერს: „*მოგზაურობა ევროპაში*“ ქართულ „მოხილვათა“ პირველი წარმომადგენელია ჩვენი ლიტერატურის ისტორიაში. მე-18 საუკუნის დასაწყისში სულხან-საბა ქმნის ე.წ. უსიუჟეტო ლიტერატურის საუკეთესო ძეგლს, რომელსაც დაკვირვებისა და ნახულის ფიქსაციის თავისებური ფორმა აქვს“ (1949, გვ. 30).

როგორც აღვნიშნე, ერთ-ერთი პირველი მეცნიერი, რომელმაც ღიად წამოჭრა საკითხი ტექსტის „მოგზაურობა ევროპაში“ ახლებურად წაკითხვის შესახებ, არის მალხაზ ხარბედია. იგი წერს: „როგორც აღვნიშნეთ, „მოგზაურობა ევროპაში“ ჯერ კიდევ ელის ნამდვილ წამკითხველებს, ჩემი სტატია მხოლოდ ერთ-ერთი ასეთი წაკითხვის ნიმუში შეიძლება იყოს, რომელსაც პირობითად „ტექსტის არქეოლოგია“ ვუწოდებ“ (2009, გვ. 33).

მალხაზ ხარბედიას ამგვარი დამოკიდებულება საკითხის მიმართ, რომ „მოგზაურობა ევროპაში“ სცდება მხოლოდ „მოხილვათა“ და „მიმოსვლათა“ ჟანრის ფარგლებს, რომ ამ ნაწარმოებში ჩაქსოვილი სათქმელი, ავტორის სტილი, გამოხატვის თავისებურება, დრა-

მატიზებული ქვეტექსტი, სტრიქონებს შორის ამოკითხული ტრაგედია საშუალებას გვაძლევს მას უფრო ფართო მნიშვნელობა მივანიჭოთ, უფრო მასშტაბურ კონტექსტში განვიხილოთ და გავიაზროთ, კიდევ უფრო მეტად იკვეთება შემდეგ სიტყვებში: „ამგვარი რეალურობის თუ საგნობრიობის მიუხედავად, საბას უკანასკნელი ტექსტი მაინც დიდი ლიტერატურაა. „ევროპაში მოგზაურობა“ ჯერ კიდევ ელის ნარატოლოგის თვალთ ჩაკითხვას, ჯერ კიდევ ბოლომდე განუსაზღვრელია მისი ადგილი სამოგზაურო ჟანრის ქართულ და მსოფლიო ნიმუშებს შორის“ (2009, გვ. 32).

ა. ბარამიძე ნაწარმოების „მოგზაურობა ევროპაში“ ჟანრის საკითხს განსაკუთრებულ ყურადღებას უთმობს. როგორც ყველა მეცნიერი, რომლებიც სულხან-საბას აღნიშნულ ტექსტს განიხილავენ, ა. ბარამიძეც ტექსტს დოკუმენტური ჟანრის ნაწარმოებად მიიჩნევს, თუმცა მისსავე სტატიაში, ისევე, როგორც აკაკი გაწერელიასა და მალხაზ ხარბედიას სტატიებში, იკვეთება ტექსტის ბევრად ფართო მნიშვნელობით განხილვის სურვილი, მცდელობა იმისა, რომ ნაწარმოები დღიურისა და სამოგზაურო ჩანაწერების მიღმა უფრო ფართო პლანით წარმოჩინდეს, რაც იკვეთება მეცნიერის ერთ-გვარ პარადოქსულ დეფინიციამ „ქართული მხატვრული დოკუმენტური პროზა“: „დღიურებში გვხვდება საყურადღებო ცნობები ავტობიოგრაფიული ხასიათისა. „მოგზაურობა ევროპაში“ ქართული მხატვრული დოკუმენტური პროზის პირველი და საუკეთესო ნიმუშია. ამ წიგნით საბამ შემოიღო და დაამკვიდრა ქართულ ლიტერატურაში ახალი ჟანრი. საბას ამ მხრითაც ბევრი მიმდევარი გაუჩნდა (ვახტანგ ორბელიანი, ტიმოთე გაბაშვილი, იონა გედევანიშვილი, გიორგი ავალიშვილი და სხვები). „მოგზაურობის“ დამახასიათებელი მხარეებია ენობრივი სისადავე და სტილებრივი ეკონომია“ (1959, გვ. 101).

ამავე საკითხის შესახებ ოთარ ჯანელიძე წერს: „დღიურის ფორმით დაწერილმა „მოგზაურობამ“, რომელიც გიორგი ლეონიძის აზრით, ვახტანგ VI-ის შეკვეთითა და დავალებით უნდა იყოს შექმნილი (ლეონიძე, 2002, გვ. 155), დიდი გავლენა იქონია მომდევნო პერიოდის ქართული სამოგზაურო ლიტერატურის განვითარებაზე, კერძოდ, ტიმოთე გაბაშვილის, იონა გედევანიშვილის, გიორგი ავალიშვილისა და სხვა თხზულებებზე“ (2009, გვ. 213).

„მოგზაურობის“ დღიურის ჟანრისთვის მიკუთვნების შესახებ კი უნდა ითქვას, რომ დღიური, როგორც წესი, მკითხველისთვის არ იქმნება. დღიური პრივატული ჩანაწერებია, უკიდურესად პერსონალური და, უმეტეს შემთხვევაში, ავტორი მისი საჯაროობის მომხრე არც არის. ოთარ ჯანელიძე კიდეც აღნიშნავს, რომ, გიორგი ლეონიძის აზრით, სულხან-საბა ამ ტექსტის წერის პროცესში, სულ მცირე, ერთ მკითხველს მაინც გულისხმობს და ეს არის ვახტანგ მეექვსე, რომ არაფერი ვთქვათ იმის შესახებ, რომ სულხან-საბა არაერთგზის მიმართავს მკითხველთა ფართო საზოგადოებას. ამის დამადასტურებელი მაგალითები ნაწარმოებში მრავლადაა წარმოდგენილი.

როგორც აღვნიშნე, განსახილველ ტექსტში მკითხველისადმი მიმართვის საკითხით არაერთი მკვლევარი დაინტერესებულა. შესაბამისად, ჩემ მიერ წარმოდგენილ სტატიაში ამ საკითხს არანაკლები ყურადღება ეთმობა, რადგან ამას უშუალო კავშირი აქვს ნაწარმოების ჟანრის დეფინიციის საკითხთან. შესაბამისად, ვიმოწმებ ციტატებს, რომლებიც ცხადყოფს, რომ სულხან-საბა მკითხველთა ფართო წრეს მიმართავს:

ვახტანგ მეექვსისადმი მიმართვა მხოლოდითი ზმნების გამოყენებით მჟღავნდება, მაგალითად, „ამას მხოლოდ დაგიწერ“ (ორბელიანი 1989, გვ. 184), ანდა ერთგვარი ანგარიშვალდებულების განცდით დაწერილი სიტყვების მიხედვით: „*იმ დღეს ამის მეტი ვერა დავსწერე რა*“ (1989, გვ. 185), თუმცა ტექსტში მკითხველისადმი მიმართვის ისეთი ფორმებიც დაიძებნება, რომლებიც მრავლობითი რიცხვის ზმნებით არის წარმოდგენილი, მაგალითად: „*სასახლის ქება მრავალგან სწერია და თქვენც იცით, რომ პაპის სასახლე უარესი არავისზე იქნება*“ (1989, გვ. 185), – ნაცვალსახელი „თქვენ“ ოფიციალური საუბრისათვის დამახასიათებელ ფორმადაც შეიძლება ჩაითვალოს, მაგრამ სულხან-საბამ კარგად იცოდა, რომ მისი ჩანაწერები „გაუჩხრეკელი“ არ დარჩებოდა. ეს განსაკუთრებით ცხადად იკითხება მის ანდერძ-ნამაგში, რომელიც მის მიერ შედგენილ განმარტებით ლექსიკონს ერთვის: „*ვიცი, მრავალნი საბასრობელად დასდებენ ნაშრომთა ამათ ჩემთა. მათ თუცა წერილნი უყვარან, მრავალნი სხვანი წერილნი არიან, საღთონი და საერონი, და რომელიც ენებოსთ, იგი იკითხნენ, ხოლო ესე ჩემებრ უცებისათვის აღიწერა, და დაუტეონ*“ (1991, გვ. 30).

მკითხველთა ფართო წრისადმი მიმართვას ასევე ადასტურებს შემდეგი მაგალითები: „ნეტავი ნახოთ და ვინც ნახავთ, ჩემს სიმართლეს მაშინ შეიტყობთ“ (1989, გვ. 283); „ამაზედ ნუ გაიცინებთ! მისთანა არც ღვინჭილა და არც კენჭი გინახავთ და შეწყობა – უფრო არა ჩემს უკან, ღმერთმა ქნას, ჩემს ქვეყანაში უკეთესობა შეიქნას!“ (1989, გვ. 199); „ერთი იმისთანა პატარა ხატი მიბოძა, სოლომონის ქება ქებათა სწერია. ეს ნახეთ და იმასაც შეიტყობთ და დაიჯერებთ“ (1989, გვ. 199).

აღნიშნული ციტატები ცხადყოფს, რომ სულხან-საბა მკითხველთა ფართო წრეს მიმართავს და, მაშასადამე, ტექსტი „მოგზაურობის“ ერთ-ერთი ფორმაა, თუმცა არა ერთადერთი. ამიტომაც აღნიშნული ტექსტის ჟანრის საკითხი გულდასმით გამოკვლევასა და მეტ-ნაკლებად ზუსტ დეფინიციას მოითხოვს.

შესაბამისად, მკითხველთა ფართო საზოგადოებისათვის გათვალისწინებული ტექსტი, გარკვეულწილად, ესთეტიზებასა და სათქმელის ბელეტრიზებას მოითხოვს. სწორედ ეს გვაძლევს საშუალებას, ნაწარმოების აღნიშნული ძირეული მახასიათებლები ბევრად ფართო მნიშვნელობით განვიხილოთ და „ახლებურად წაკითხვის“ პრინციპი, ნარატოლოგიური თვალსაზრისით გავამართლოთ.

ნაწარმოების დრამატურგიული ქარგის შესაქმნელად სულხან-საბა, ერთი მხრივ, იყენებს სახარებისეულ ალუზიებს, მეორე მხრივ, ავტობიოგრაფიულ დეტალებთან¹ დაკავშირებულ (სარწმუნოების ფორმალური უარყოფა, საქართველოსა და ვახტანგ მეექვსის უბედობა, წუთისოფლის ამაოების განცდა, რაც ასკეტთათვის არის დამახასიათებელი), დაძაბულ, დინამიკურ, დრამატულ ქვეტექსტს, რაც, საბოლოო ჯამში, ავტორს მოთხრობილი ამბის ბელეტრიზების საშუალებას აძლევს.

ტექსტში „მოგზაურობა ევროპაში“ არაერთი ეპიზოდი, პასაჟი თუ ლირიკული ჩანართია, რომლებიც ნაწარმოების ესთეტიკურ მხარეს წარმოაჩენს და ბელეტრიზებული ამბის წაკითხვის საშუალებას გვაძლევს. შესაბამისად, ტექსტი, აღნიშნული მახასიათებლების მიხედვით, შესაძლებელია, წავიკითხოთ და აღვიქვათ, როგორც მხატვრული ნაწარმოები.

1 სულხან-საბას მიერ კათოლიკური სარწმუნოების ფორმალურ მიმდევრობას არაერთი ავტორი ამტკიცებს, კერძოდ, სარგის ცაიშვილი, აკაკი გაწერელია, ლევან მენაბდე, კორნელი კეკელიძე, გიორგი ლეონიძე, ალექსანდრე ბარამიძე და სხვ.

მამასადამე, ამ შემთხვევაში მხედველობაში მაქვს არა მხატვრული, არამედ დოკუმენტური ჟანრის ნაწარმოების ბელეტრიზებისა და ესთეტიზების სრულიად კონკრეტული შემოქმედებითი მეთოდი, რომლის ერთ-ერთ საუკეთესო მაგალითს წარმოადგენს სახარებისეული ალუზია. აღსანიშნავია, რომ სულხან-საბას მიერ შექმნილი ქარაგმული ტრაგედიის მთავარი სქემა არის ქრისტეს გზა, რასაც ავტორი რომში ნანახისა და განცდილის საშუალებით გადმოგვცემს.

სულხან-საბა აღწერს ერთ სამარხს, რომელსაც ქრისტეს ამქვეყნიური სიცოცხლის ბოლო კვირის ყველაზე დრამატულ ეპიზოდს უკავშირებს – ეს არის იუდას მიერ მაცხოვრის გაყიდვისა და მეკეცის აგარაკის ყიდვის ეპიზოდი: „*იქით ერთი სასაფლაო აეშენებინათ ნოეს კიდობნის ზომაზე სრულ მარმარილოთი. სამასი წყრთა სიგრძე, მისი განი და სიმაღლე. უცხო მარმარილოს სვეტი ორას ოცდარვა ჰქონდა, სიწლოდ წვივის სისხო და სიმაღლე ხუთი ადლი, უცხორიგებად დათლილი. დიად მომეწონა. იქ ვისაც დამარხვენ, ახალი მკვდარი ოცდაოთხ ჟამზე დაფხეკილი ძვლები შეიქნება, იერუსალიმიდამ მეკეცის აგარაკის მიწა მოუტანიათ და ის ჩაუყრიათ, იმისგან არის“ (1989, გვ. 259).*

ამგვარი სტილი სულხან-საბამ კლასიკური ხანის პათეტიკური სტილის საპირისპიროდ დაამკვიდრა. თუკი დავით გურამიშვილმა თავისი სალექსო რეფორმით რამდენიმე საუკუნის განმავლობაში დომინანტური თექვსმეტმარცვლიანი შაირის ბატონობა დაასრულა და ახალი სალექსო ფორმები დაამკვიდრა, რითაც საფუძველი ჩაუყარა ქართული პოეზიის განვითარების ახალ ეტაპს (ა. ხინთიბიძის აზრით, „გურამიშვილმა, ფაქტიურად, რუსთველის შაბლონად ქცევის წინააღმდეგ გაილაშქრა“ (2000, გვ. 16)), სულხან-საბა ორბელიანმა აღნიშნული სადა და ლაკონიური სტილით, ელიფსური წინადადებებით, ეკონომიური, კონდენსირებული, დაწრეტილი თხრობით დაასრულა კლასიკური ხანის (ქართული რენესანსის) პათეტიკური, ჭარბი აფექტაციით გამორჩეული სტილი და ახალი მწერლობისათვის დამახასიათებელი თხრობის სტილს ჩაუყარა საფუძველი. ამის შესახებ აკაკი გაწერელია წერს:

„...ასეთი მოზაიკური თხრობით იწყება სულხან-საბას წიგნი, რომელსაც უმთავრესად ფერების სიმუნწე ახასიათებს.

ქართველი პოეზიის მკითხველი უმაღლვე მიხვდება, რომ ზემოთ მოტანილ აღწერებში ავტორის ხმა მიჩქმალულია, იგი ტრადიციულად ჟღერს („მელნის გუბენი“ ... „გიშრის ლერწამი“...) და რა სწრაფად ცვლის ყვავილოვან სტილს მის პროზაში სადა, ყოველგვარ აფექტაციას მოკლებული თხრობა!

წამლის მიღებამდე მკითხველს სულხან-საბა აწვდის მზამზარეულ და ტკბილ სასმელს.

ორნამენტულ აღწერებში სულხან-საბა არ იცავს თავისი სტილის ერთ-ერთ უპირველეს ნიშანსაც – ელიპსურ წყობას (გასაოცრად მოკლე წინადადებანი, წერტილების სიჭარბე), რომლის ბადალი საერთოდ მსოფლიო ლიტერატურაშიც იშვიათად მოიპოვება“ (1949, გვ. 35, 36).

სულხან-საბას სურს მშრალი ფაქტების ჩამონათვალსა და ზედაპირულ აღწერას დასჯერდეს, ემოციური განწყობილება უფერული სტატისტიკით გადაფაროს, მაგრამ სულის სიღრმეში დიდ ტრაგედიას ატარებს. ამ თვალსაზრისით, აღსანიშნავია გ. ლეონიძის პოზიცია. იგი მსჯელობს სულხან-საბას „განლათინების“ (იოანე ბატონიშვილი) შესახებ და დაასკვნის: „დასასრულ, რა მიზეზით უნდა მიეღო საბას კათოლიკობა? ჩვენ გადაჭრით უნდა განვაცხადოთ, რომ საკითხი საბას კათოლიკობისა უმთავრესად პოლიტიკური მოტივებით უნდა აიხსნებოდეს და არა ვიწრო რელიგიური მისწრაფებით, რომ საკითხი კათოლიკობისა, საბასთვის იყო საკითხი პოლიტიკური ორიენტაციისა“ (ორბელიანი 1957, გვ. XXII).

შესაბამისად, სტრიქონსა და სტროქონს შუა, მაშინაც კი, როცა საბა ასკეტის სიღინჯით მალავს თავის ძლიერ განცდებს, ეს ტრაგედია იკითხება:

„ვლეთ იქიდან, მრავალი მაგარი ციხე და სოფლები ჩამოვიარეთ, მაგრამ დიდს ადგილს ვენახოვანი სულ წამხდარიყო. კედლები აეშენათ, გვერდზე მოესწორებინათ, ზედ ვენახები აეშენათ, მაგრამ სრულობით გაოხრებულიყო. ვიკითხე:

– რატომ წამხდარა-მეთქი?

მითხრეს: – მიწა არ ვარგებულაო.

მაგრამ თუ მიწა არ ვარგეყო, იმდენი აუარებელი ვენახი რად ააშენეს? გეგუთის მსგავსი ალაგები იყო“ (ორბელიანი 1989, გვ. 174).

ტექსტში „მოგზაურობა ევროპაში“ სულხან-საბას მიერ აღწერილი ადამიანები თითქოს რომანის პერსონაჟები არიან. ისინი ერთიანი განწყობილებით შექმნილი მხატვრული ტილოს დახვეწილ დეტალებს წარმოადგენენ. ასეთია ქალწული ენკრატისი, რომელიც სნეულთა მომვლელად მსახურობდა, კატურინე ერქვა და ასი წლის მიცვალებულს ცხვირის წვერი ოდნავ შელახვოდა. ჯერ წმინდანად არ შეერაცხათ, მაგრამ ნეტარს უწოდებდნენ. ასეთი იყო ოცდაორი წლის ქალწული, სახელად ასევე კატურნია (კატერინა/კატრინა), რომელიც სნეულთა მკურნალად მსახურობდა, შვიდი წლის განმავლობაში ყოველდღე ეზიარებოდა და სხვა საკვები თუ სასმელი ამის მეტი არაფერი ჰქონდა, თუმცა შრომითა და მსახურებით გამოირჩეოდა. საბა მას ქართველ ქვრივებს ადარებს და მის გარეგნობას თუ ჩაცმულობას დეტალურად აღწერს.

ტექსტის პერსონაჟები არიან წმინდანები, რომლებიც უხრწნელად არიან დაკრძალული სულხან-საბას მიერ აღწერილ წმიდა ტაძრებში. მისი ნაწარმოების მოქმედი პირები არიან მოციქულები, წმიდა მამები, დიდი საეკლესიო მოღვაწენი და ღვთისმეტყველნი, რომელთა ნაკვალევსაც სულხან-საბა იტალიის ქალაქებსა და მონასტრებში ფეხდაფეხ მიუყვება და, რაც ყველაზე მთავარია, სულხან-საბას ჩანაწერების მთავარი შთაგონების წყაროა ვნებული მაცხოვარი: „იქი-დამ გამოგვიყვანეს. იმაზე ახლოს იყო პილატეს სახლის კიბე, რომ ზედ მაცხოვარს ევლო, სამს ადგილს ქრისტეს სისხლი დასხმოდა. ზედ ფანჯარა იყო, რომ მუხლი არავინ დაადგას. მუხლის თავით აგვიყვანეს, ფეხს ვერავინ დაადგამს. ოცდარვა ხარისხია მარმარილოსი. მაგრამ მუხლს გაუცვეთია, იმდენი სული იარება ზედეთ, მაღლა წმიდა წმიდათა დგას“ (1989, გვ. 187).

სულხან-საბას ხშირად პოეტური ნიჭით დაჯილდოებული ხელოვანის აღტაცება იპყრობს და რომის მშვენიერებას ე.წ. რიტმული პროზით აღწერს, თითქოს ლექსის შეთხზვა სურდეს. სწორედ ასეთია რომის შადრევნების აღწერის ეპიზოდი: „მაგრამ რა ხელოვნებაები მოუყვანიათ, კაცს გულს ჭირი უკუეყრება! სამად შუაზე გამოდის წყარო, თვითო თვითოს საწისქვილოს უფროა, და ორი – აქათ-იქით ნაპირს მარმარილოს ლომების პირიდან, და ხუთივ წვლილს აუზებზედ გადმოდის, ის აუზები ანჩქრევს, და ძირს ერთი დიდი აუზია, სულ თეთრის მარმაროლოსი, უცხოგვარად მოყვანილი, ღრმა და

საცურავად ზომიერი, იმაში ჩამოდის და სად მიდის და სად არა, აღარ ჩანს“ (1989, გვ. 189).

ლირიკული ჩანართები სულხან-საბასთავის ნიშნეულია, რადგან იგი მთელი არსებით ესთეტია. იგი წერს: „იქიდან ჩამოვედით წმიდის პელაგიას მონასტერში. კარგა შემკული მონასტერი იყო, მაგრამ წმიდა არავინ ესაფლავა. ერთს მხარეს ერთი მეფე ესაფლავა, პირდაპირ – დედოფალი, მისი მეუღლე. ერთს საფლავს ეწერა აჩრდილი, მეორეზე – აღარც აჩრდილი“ (1989, გვ. 214).

სულხან-საბა ყოველთვის ცდილობს, ევროპის აღორძინების ეპოქის ხელოვნების მშვენიერება წარმოაჩინოს არა როგორც სასულიერო პირმა, რომელიც პოლიტიკურ და ისტორიულ საკითხებზე ამახვილებს ყურადღებას, არამედ როგორც ესთეტმა. მის ნაწარმოებში ამ თვალსაზრისით განსაკუთრებით გამოირჩევა ნარინჯის (ციტრუსის) ბალთა აღწერა: „წალკოტების ქება, ამბები ფრანცისისა დამიწერია, მაგრამ ამისი ეს სჯობდა – სულ ნარინჯი, თურინჯი იყო აუარებელი, ღობესავით, თუ ჭურჭელში ნადგამი, თუ თალარსავით დახურული. ერთს რიგზე სხრტესავით გარდაეგრიხათ-გარდმოეგრიხათ, ადღნახევარი თუ იყო სიმაღლე, გრძლად დიდს ადგილს, და სულ ხშირად ნარინჯ-თურინჯი ესხა. ის დიად მომეწონა, კარგგვარად იყო“ (1989, გვ. 248).

როგორც ზემოთ აღვნიშნე, ტექსტის „მოგზაურობა ევროპაში“ ჟანრის საკითხს ებმის ტექსტის ე.წ. „ახლებურად წაკითხვის“, ნარატოლოგიური მიდგომის საკითხი, რაც საშუალებას გვაძლევს, ეს უნიკალური ნაწარმოები ახალ ქართულ ლიტერატურაში განვითარებული ჟანრების (განსაკუთრებით რომანის) წარმოქმნის ერთ-ერთ საფუძვლად დავასახელოთ.

სულხან-საბას სამწერლობო სტილსა და ტექსტის „მოგზაურობა ევროპაში“ ჟანრთან დაკავშირებულ საკითხებზე მსჯელობის დროს აუცილებლად უნდა გავითვალისწინოთ ერთგვარი მრავალფეროვნება, რაზეც გ. ალიბეგაშვილი ამახვილებს ყურადღებას: „საბა, ასე ვთქვათ, რამდენიმე ქართულ სალიტერატურო ენას ფლობს: „სიბრძნე სიცრუისა“ გამართულია სტილურად უბრალოდ, სადა, ხალხური მეტყველებით; „ლექსიკონ ქართულში“ ვაკვირდებით მწერლის მეცნიერულ-ლექსიკოლოგიურ შესაძლებლობებს; ე.წ. „მცხეთურ ბიბლიაში“ ჩანს სულხან-საბას თეოლოგიურ ცნებებსა და სახისმეტყველე-

ბაში განსწავლულობა; ვახტანგ VI-ის მიერ ნათარგმნ „ქილილა და დამანას“ რედაქტირებისას გამოჩნდა მისი მთარგმნელობითი ნიჭი და უნარი; შეიძლება გამოვყოთ აგრეთვე სულხან-საბას თხზულების – „მოგზაურობა ევროპაში“ – ენა, რომელიც, მსგავსად „სიბრძნე სიცრუისას“ ენისა, მარტივი და სადაა, ოღონდ ერთგვარი „მემუარული“, სამოგზაურო ჟანრის თხზულებისთვის დამახასიათებელი მხატვრული სტილისა“ (მურღულია და სხვ, 1992, გვ. 261).

როგორც აღვნიშნე, ტექსტის „მოგზაურობა ევროპაში“ ჟანრის საკითხი მეცნიერთა შორის საკამათო არ არის. „მოგზაურობა ევროპაში“, ძირითადად, განისაზღვრება, როგორც მემუარული ჟანრის, მოგზაურობათა ჟანრის ნაწარმოები, თუმცა ტექსტში მკითხველისადმი, გნებავთ, ადრესატისადმი მიმართვის ფორმების სიუხვე და ასევე სხვა მნიშვნელოვანი თავისებურებები საშუალებას გვაძლევს, ნაწარმოები განვიხილოთ უფრო ფართო მნიშვნელობით, ვიდრე ეს არის მემუარული ჟანრი ან მოგზაურობათა ჟანრი.

აღნიშნული საკითხი უშუალოდ უკავშირდება ლიტერატურულ ანალოგიებს. ამის შესახებ კ. გამსახურდია წერს: „ლიტერატურული ანალოგიები დასაშვებია და საჭიროც, მაგრამ ამ ანალოგიებს უნდა გააჩნდეს სამანი“ (1949, გვ. 18).

ლიტერატურული ანალოგიების, მოდელისა და სტრუქტურის კატეგორიები უნივერსალური ლიტერატურის განსაზღვრებიდან გამომდინარეობს, კერძოდ, უნივერსალური ლიტერატურის პრინციპი გულისხმობს, ამავედროულად, ლიტერატურულ ანალოგიებს, მოდელისა და სტრუქტურის ურთიერთმიმართებას.

ამ საკითხის შესახებ ადრიან მარინო აღნიშნავს: „მართლაც, ყველა დიდი ლიტერატურული კატეგორიები შეადგენენ „მოდელებს“, კოორდინატების სტაბილურ სისტემებს, რომლებიც დროსა და სივრცეში ფუნქციონირებენ... მოდელები „ფართოვდება“, უფრო და უფრო იზრდება და მოიცავს მრავალ ლიტერატურას... გავიხსენოთ, რომ არსებობს უნივერსალური ლიტერატურა (და/ამ ლიტერატურა), რაც გულისხმობს გარკვეულ „საერთო თვისებებს“, არსებითსა და ინტერნაციონალურს და ეს არის ლიტერატურების საერთო ხასიათი. მათი სინთეზი ახორციელებს ლიტერატურის „მოდელს“, უნივერსალური სტრუქტურის გამარტივებულ სახეს. ამ პერსპექტივაში განხილული „ლიტერატურა“ და გადმოცემული „ლიტერატურული

პროცესი“, ისევე, როგორც ოთხი ეტაპის მოქმედება (სამყარო – ნაწარმოები – მწერალი – წაკითხვა), ყველაზე ზოგადი და სტაბილური ლიტერატურის მოდელებია, რომელთა ფარგლებშიც თავსდება ყველა სხვა კატეგორია“ (2010, გვ. 179, 180).

ადრიან მარინოს მიდგომა, უნივერსალური ლიტერატურის პრინციპი, საშუალებას გვაძლევს სულხან-საბას ტექსტი/ტექსტები ევროპულ ლიტერატურაში წარმოქმნილი და განვითარებული ჟანრების მიხედვით განვიხილოთ და ევროპულ ლიტერატურაში მიმდინარე პროცესების კონტექსტში გავიაზროთ. ამ თვალსაზრისით კი საყურადღებოა რომანის ისეთი ქვეჟანრების წარმოქმნა, როგორებიცაა ეპისტოლარული ჟანრის რომანი და ე.წ. განვითარების რომანი.

ეპისტოლარული რომანი შეიქმნა მე-18 საუკუნეში, სენტიმენტალიზმის ფარგლებში. მართალია, სულხან-საბას „მოგზაურობა ევროპაში“ მე-18 საუკუნის დასაწყისში დაიწერა, თუმცა ევროპულ ლიტერატურაში შიდალიტერატურული პროცესების გავლენით არსებობდა ეპისტოლარული და განვითარების ჟანრის რომანების ერთგვარი ჩანასახოვანი ფორმები, ისევე, როგორც ქართულ ლიტერატურაში. გავიხსენოთ „დონ კიხოტისა“ და რაბლეს ხუთწიგნეულის მაგალითები. მათში სიუჟეტის შეკვრა-გამთლიანება ავტორებს ხშირად ეპისტოლეების ჩართვით უწევთ, რაც თხრობას სტატიკურს, ნაკლებად დინამიკურს ხდის. აღნიშნული ტენდენცია შიდალიტერატურული პროცესების შედეგი იყო და მოგვიანებით სწორედ ამის საფუძველზე შეიქმნა ე.წ. ეპისტოლარული ჟანრის რომანი, რომლის საუკეთესო ნიმუშად ლორდი ჩესტერფილდის რომანი – „წერილები ვაჟიშვილს“ – მიმაჩნია. ამ რომანების რიგში ასევე უნდა დავასახელოთ ჟანრულ რუსოს „ჟიული ანუ ახალი ელიოზა“ და გოეთეს „ახალგაზრდა ვერტერის ვნებანი“.

ეპისტოლარული რომანის ჟანრის პარალელურად წარმოიშვა ე.წ. განვითარების რომანი. ასეთია ჟანრულ რუსოს „ემილი ანუ აღზრდის შესახებ“. განვითარების რომანის ჩანასახოვანი ფორმაა „სიბრძნე სიცრუისა“, რომელსაც კორნელი კეკელიძე დიდაქტიკურ-მორალური ეპოსის ერთ-ერთ ნიმუშად განიხილავს (1981, გვ. 449).

მეცნიერთა ნაწილი მიიჩნევს, რომ სულხან-საბას „სიბრძნე სიცრუისა“ ევროპიდან დაბრუნების შემდეგ შეიქმნა. ამის დასტურია ტექსტში მოცემული არაერთი ნეოლოგიზმი, რომელთა წარმოქმნის

საფუძველი სულხან-საბას ევროპაში მოგზაურობაა, რაც, საბოლოო ჯამში, საშუალებას გვაძლევს სულხან-საბას შემოქმედებაში ევროპული გამოცდილების კვალი ვეძიოთ, ვისაუბროთ ევროპული ლიტერატურის გავლენაზე და მისი ტექსტის – „მოგზაურობა ევროპაში“ – ჟანრის საკითხი ამ პრიზმაში გადავწყვიტოთ.

ზემოთქმულიდან გამომდინარე, სულხან-საბა ორბელიანის ტექსტი „მოგზაურობა ევროპაში“, როგორც მალხაზ ხარბედია აღნიშნავს, ნარატოლოგიური მიდგომის შემთხვევაში ახლებური წაკითხვის საშუალებას გვაძლევს. ტექსტში ავტორის ევროპული გამოცდილება უშუალოდ არის ასახული. ნაწარმოები მდიდარია ნეოლოგიზმებით, რომლებიც სულხან-საბას ფრანგული, იტალიური და ლათინური ენებიდან ქართულ ენაში დაუმკვიდრებია. ავტორს მიზნად აქვს, თავისი მდიდარი გამოცდილება მომავალ თაობებს არა მარტო მოგზაურის ჩანაწერებით შემოუნახოს, არამედ უშუალოდ გაუზიაროს მათ თავისი შთაბეჭდილებები, უშუალოდ მიმართოს მკითხველს, რაც საშუალებას გვაძლევს, ტექსტი ეპისტოლარული ჟანრის რომანის ერთგვარ წინასახედ წარმოვაჩინოთ.

სულხან-საბა ქართული ლიტერატურის გარდამავალ ეტაპზე მოღვაწეობდა, როდესაც ძველი ქართული სალიტერატურო ენა ისევე გახდა წარსულის კუთვნილება, როგორც ძველი ქართული ლიტერატურის, უფრო კი სასულიერო მწერლობის ჟანრები. ევროპული ცნობიერებით, კულტურით, ლიტერატურით გამდიდრებულმა სულხან-საბამ ალლო აულო ევროპაში საუკუნეებით ადრე დაწყებულ კულტურულ და ლიტერატურულ პროგრესს და ევროპელი ავტორების გავლენით შექმნა დიდტანიანი მხატვრული პროზაული ტექსტები, რომელთა შორის ერთ-ერთი – „სიბრძნე სიცრუისა“ – კორნელი კეკელიძის მიერ სამართლიანად განისაზღვრა, როგორც დიდაქტიკურ-მორალური ეპოსი.

სულხან-საბას „მოგზაურობა ევროპაში“ ქართული ბელეტრისტიკის ერთ-ერთი პირველი ნიმუშია, ახალი ქართული მწერლობის ერთ-ერთ ქვაკუთხედს წარმოადგენს და წინამდებარე სტატიაში განხილული სამეცნიერო პოზიციების საფუძველზე თამამად შემიძლია, ტექსტი „მოგზაურობა ევროპაში“ განვსაზღვრო, როგორც ეპისტოლარული რომანის წინასახე.

გამოყენებული ლიტერატურა:

- ამირხანაშვილი, ი. (2016). ადრეული შუა საუკუნეების ქრისტიანული მწერლობა და ქართული აგიოგრაფიული ლიტერატურა. ქართული ლიტერატურა. ისტორია საერთაშორისო ლიტერატურული პროცესების ჭრილში, I, თბილისი: „საარი“.
- ბარამიძე, ა. (1959). სულხან-საბა ორბელიანი, თბილისი: „საბჭოთა საქართველო“.
- გამსახურდია, ვ. (1949). სულხან-საბა ორბელიანი. თბილისში წაკითხული საჯარო ლექციების სტენოგრამები, თბილისი: „კომუნისტი“.
- გაწერელია, ა. (1949). სულხან-საბა ორბელიანი. თბილისში წაკითხული საჯარო ლექციების სტენოგრამები, თბილისი: „კომუნისტი“.
- კეკელიძე, ვ. (1960). ქართული ლიტერატურის ისტორია, I, თბილისი: „საბჭოთა საქართველო“.
- კეკელიძე, ვ. (1981). ძველი ქართული ლიტერატურის ისტორია, II, თბილისი: „მეცნიერება“
- მარინო, ა. (2010). კომპარატივიზმი და ლიტერატურის თეორია, თბილისი: „მწიგნობარი“.
- მურღულია, გ. და სხვ. (1992). სულხან-საბა ორბელიანი, „სიბრძნე სიცრუისა“, თბილისი: „განათლება“.
- ორბელიანი, ს. ს. (1957). „სიბრძნე სიცრუისა“, თბილისი: „საბჭოთა მწერალი“.
- ორბელიანი, ს. ს. (1989). „მოგზაურობა ევროპაში“, თბილისი: „ნაკადული“.
- ორბელიანი, ს. ს. (1991). ლექსიკონი ქართული, I, თბილისი: „მერანი“.
- ხარბედია, მ. (2009). 20 მოკლე მოგონება, „მოგზაურობა ევროპაში“ – ტექსტის არქეოლოგიის მცდელობა, სულხან-საბა ორბელიანი, საიუბილეო კრებული 350, თბილისი: „ლიტერატურის ინსტიტუტის გამომცემლობა“.
- ხინთიბიძე, ა. (2000). ქართული ლექსმცოდნეობა, თბილისი.
- ჯანელიძე, ო. (2009). დასავლეთის ფაქტორი XVIII საუკუნის პირველი მეოთხედის საქართველოში და სულხან-საბა ორბელიანის „მოგზაურობა ევროპაში“, II საერთაშორისო სიმპოზიუმში, ლიტერატურათმცოდნეობის თანამედროვე პრობლემები, თემატური კონფერენცია: სულხან-საბა ორბელიანი და ქართული ევოპეიზმი, ლიტერატურა, კულტურა, ცნობიერება (მასალები), თბილისი: „ლიტერატურის ინსტიტუტის გამომცემლობა“.

References:

- Amirkhanashvili, I. (2016). Adreuli shua sauk'uneebis krist'ianuli mts'erloba da kartuli agiograpiuli lit'erat'ura. Kartuli lit'erat'ura. Ist'oria saertashoriso lit'erat'uruli p'rotsesebis ch'rilshi. I. [Christian Literature of Early Middle Ages and Georgian Agiography. Georgian Literature. I]. Tbilisi: „Saari“.
- Baramidze, A. (1959). Sulkhan-saba Orbeliani. [Sulkhan-Saba Orbeliani]. Tbilisi: „Sabchota Sakhartvelo“.
- Gamsakhurdia, K'. (1949). Sulkhan-saba Orbeliani. Tbilisshi ts'akitkhuli leksiebis st'enogramebi. [Sulkhan-Saba Orbeliani. Stenogrammas of The Tbilisi Lectures]. Tbilisi: „Komunisti“.
- Gats'erelia, A. (1949). Sulkhan-saba Orbeliani. Tbilisshi ts'akitkhuli leksiebis st'enogramebi. [Sulkhan-Saba Orbeliani. Stenogrammas of The Tbilisi Lectures]. Tbilisi: „Komunisti“.
- Janelidze, O. (2009). Dasavletis pakt'ori XVIII sauk'unis p'irveli meotkhedis sakartveloshi da sulkhan-saba orbelianis „mogzauroba evrop'ashi“. II saertashoriso simp'oziumi. Lit'erat'uratmcodneobis tanamedrove p'rob-lemebi. Temat'uri k'onperentsia: sulkhan-saba orbelianis da kartuli evrop'eizmi. Lit'erat'ura, k'ult'ura, tsnobiereba (masalebi). [The Factory of The West in Georgia in the First Quarter of XVIII-th Centure and Sulkhan-Saba Orbeliani's „Voyage in Europe“. II International Simposium. Modern Problems of Literary Theory. Thematic Conference: Sulkhan-Saba Orbeliani and Georgian Europeism. Literature, Culture, Mentality (materials)]. Tbilisi: „Literaturis Institutis Gamomtsemloba“.
- K'ek'elidze, K'. (1960). Kartuli lit'erat'uris ist'oria. I. [History of Georgian literature. I]. Tbilisi: „Sabchota Sakhartvelo“.
- K'ek'elidze, K'. (1981). Dzveli kartuli lit'erat'uris ist'oria. I. [History of old Georgian literature. II]. Tbilisi: „Metsniereba“.
- Kharbedia, M. (2009). 20 mok'le mogoneba. Mogzauroba evrop'ashi - t'ekst'is arkeologiis mtsdeloba. Sulkhan-saba orbelianis. Saiubileo k'rebuli, 350. [20 Short Memories. Voyage in Europe – The Trying of Text's Archeology. Sulkhan-Saba Orbeliani. Collection of Jubilee. 350]. Tbilisi: „Literaturis Institutis Gamomtsemloba“.
- Marino, A. (2010). K'omp'arat'ivizmi da lit'erat'uris teoria. [Comparativism and Theory of Literature]. Tbilisi: „Mtsignobari“.

- Murghulia, G. da skhv. (1992). Sulkhan-saba orbeliani. Saubrebi kartul lit'erat'uraze. [Sulkhan-Saba Orbeliani. Talking about The Georgian Literature]. Tbilisi: „Ganatileba“.
- Orbeliani, S. S. (1957). Sibrdzne sitsruisa. [The Wisdom of The Lie]. Tbilisi: „Sabchota Mtserali“.
- Orbeliani, S. S. (1989). Mogzauroba evrop'ashi. [Voyage in Europe]. Tbilisi: „Nakadul“.
- Orbeliani, S. S. (1991). Leksik'oni kartuli. I. [Georgian Dictionary. I]. Tbilisi: „Merani“.